

Chet Mamlakatlar Journallarida Tinglovchi Va So‘Zlovchi Nutqidagi Milliy-Madaniy Xususiyatlari Mavzusida Chiqarilgan Maqolalar Tahlili

Xurshidaxon Odilova Komiljon qizi ¹, Usmonov Aslam Qarshiboyevich ²

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada metodologiya tushunchasining mazmun- mohiyati chuqur ochib berilgan bo‘lib, u metodlar yig‘indisi sifatida qaraladi. Ayniqsa, metodologiya tadqiqotchining nazariy qarashlari va amaliy faoliyatini ilmiy asosda tashkil etish va tiklashda muhim o‘rin tutadi. Metodologiya bu – fanlararo o‘zaro aloqalarni, ilmiy izlanishlarning uslubiy asoslarini, shuningdek, tadqiqot olib borish tamoyillari va texnologiyalarini o‘z ichiga olgan murakkab tizimdir. Maqolada bu tizimning tarkibiy qismlari, ya‘ni umumilmiy, maxsus- ilmiy, texnologik va amaliy metodlar haqida atroflicha ma‘lumot berilgan. Shuningdek, har bir metodning afzalliklari va cheklovlari muhokama qilinadi. Fanlarni o‘rganish yoki ularni o‘rgatish jarayonida turli metodlarga tayanish zarurati yuzaga keladi va bu maqolada ana shunday metodlardan foydalanishning dolzarb jihatlari yoritilgan. Muallif tomonidan keltirilgan namunalar asosida metodlar tanlash va qo‘llashdagi mezonlar tahlil qilingan. Shu bilan birga, mavjud tajribalar asosida metodologik yondashuvni yanada takomillashtirish bo‘yicha asosli taklif va tavsiyalar ham ilgari surilgan. Mazkur maqola metodologik tafakkurni rivojlantirish, ilmiy-tadqiqot ishlarining samaradorligini oshirishda foydali nazariy va amaliy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: metodologiya, milliy-madaniy xususiyatlar, tinglovchi nutqi, so‘zlovchi nutqi, solishtirma tahlil, chet tillar, kommunikativ yondashuv, madaniyatlararo muloqot, lingvistik tafovut.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya sohalarida tinglovchi va so‘zlovchi o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir chuqur tahlil qilinayotgan dolzarb mavzulardan biridir. Har bir tilning muloqotda qanday qo‘llanilishi, undagi nutq aktlari va ularning madaniy asoslari har xil jamiyatlarda turlicha shakllanadi. Ayniqsa, so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi dinamik muvofiqlik, neyrobiologik, sotsiopragmatik va kommunikativ jihatlari bilan alohida o‘rganishni talab etadi. Ushbu maqolada xorijiy ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar tahlili asosida tinglovchi va so‘zlovchi nutqidagi milliy-madaniy xususiyatlar o‘rganiladi. Jumladan, G.J. Stephens va boshqalarning neyron muvofiqlik haqidagi tadqiqotlari, Ratner va Rice‘ning tinglovchining bilim darajasi nutqqa ta‘siri haqida olib borgan izlanishlari, Stadlarning madaniyatlararo muloqotda ikki tomonlama rol zarurligini asoslovchi yondashuvi, hamda T. Baumann va S. Lodhi tomonidan so‘zlovchining tinglovchiga moslashuvchanligi bilan bog‘liq ishlari asos qilib olinadi. Ushbu yondashuvlar umumlashtirilib, maqolalar o‘rtasida solishtirma tahlil olib boriladi va madaniy tafovutlarning qanday namoyon bo‘lishi ko‘rsatiladi.

Albatta, tinglovchi va so‘zlovchi o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir, ayniqsa, zamonaviy tilshunoslik va kommunikatsiya sohalarida chuqur o‘rganilmoqda. Quyida chet el ilmiy jurnallarida e‘lon qilingan ushbu mavzuga oid muhim maqolalar bilan tanishishingiz mumkin:

¹ A.Qodiriy nomidagi Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti I bosqich magistranti

² Ilmiy rahbar, A.Qodiriy nomidagi Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi kafedrası dotsent v.b., f.f.f.d.(PhD)

1. "Speaker–listener neural coupling underlies successful communication" mavzusida bosib chiqarilgan bu maqola mualliflari Greg J. Stephens, Lauren J. Silbert, Uri Hasson tomonlaridan bosib chiqarilgan. Nashr qilingan jurnal nomi "Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)" bo'lib, bu maqola 2010-yilda bosmadan chiqqan. Asosiy g'oya maqolada odamlar o'zaro muloqot qilayotganda, gapiruvchi (speaker) va tinglovchi (listener) miya faoliyatining muvofiqlashuvi, ya'ni neyron muvofiqligi (neural coupling) yuz berishi va bu hodisa samarali muloqotning asosi ekanligi aytiladi. Tadqiqotchilar fMRI (functional Magnetic Resonance Imaging) texnologiyasi orqali miya faoliyatini kuzatishgan. Gapiruvchi biror voqeani hikoya qiladi, keyin tinglovchilar ushbu hikoyani eshitishadi. Gapiruvchi va tinglovchilar miya faoliyati tahlil qilinadi. Asosiy topilmalar-Miya faolligi o'xshashlashadi: Tinglovchilar hikoyani eshitayotganida, ularning miyasi gapiruvchining miyasi bilan sinxronlashadi. Muvofiqlik – tushunishni ko'rsatadi: Qanchalik ko'proq neyron muvofiqlik bo'lsa, tinglovchi hikoyani shunchalik yaxshi tushunadi. Vaqt kechikishi mavjud: Tinglovchi miyasi gapiruvchiga nisbatan biroz kechikib javob beradi, bu esa qayta ishlashni ko'rsatadi. Noaniq gaplar – kam muvofiqlik: Agar hikoya ravon bo'lmasa yoki muloqot yaxshi bo'lmasa, neyron muvofiqlik ham pasayadi.

Xulosam shundan iboratki: Samarali muloqot faqat til yoki tovushlar orqali emas, balki miyalar o'rtasidagi faol muvofiqlashuv orqali sodir bo'ladi. Bu neyrobiologik sinxronlik – tushunish va aloqa muvaffaqiyati uchun juda muhim.

Metodologiya

2. "The effect of the listener on the speaking interaction" nomi bilan chiqarilgan bu maqola juda mavzusi bilan qiziq bo'lib, uning mualliflari Stanley C. Ratner, F. Edward Rice. Nashr qilingan jurnal nomi "The Psychological Record". Bu maqola 1963-yil bosmadan chiqarilgan va omma e'tiboriga tushgan. U suhbat davomida tinglovchining bilim darajasi gapiruvchining nutqiga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Asosiy g'oya esa, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, tinglovchining mavzu bo'yicha bilim darajasi gapiruvchining nutqiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Agar tinglovchi mavzu haqida kam ma'lumotga ega bo'lsa, gapiruvchi ko'proq so'z ishlatadi, ko'proq takrorlashlar qiladi, mavzuni yanada batafsil tushuntiradi. Bu shuni anglatadiki, gapiruvchi tinglovchining tushunishini ta'minlash uchun nutqini moslashtiradi. Tadqiqot tafsilotlari tinglovchining bilim darajasi: tadqiqotda tinglovchilar uch guruhga bo'lingan — kam, o'rta va yuqori bilimga ega. Gapiruvchining nutqi: Kam bilimli tinglovchilar bilan gapiruvchilar ko'proq so'z ishlatgan, ko'proq takrorlashlar qilgan va mavzuni batafsil tushuntirgan. Nutq tezligi: Tinglovchining bilim darajasi gapiruvchining nutq tezligiga ta'sir qilmagan. Xotira: Gapiruvchining keyinchalik mavzuni eslab qolish qobiliyati tinglovchining bilim darajasiga bog'liq murakkab munosabatlarga ega bo'lgan. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, tinglovchining mavzu bo'yicha bilim darajasi gapiruvchining nutqiga bevosita ta'sir qiladi. Gapiruvchilar tinglovchining tushunishini ta'minlash uchun nutqini moslashtiradi, bu esa samarali muloqot uchun muhimdir.
3. "Speaker or listener or speaker and listener: Why intercultural interaction demands a dual role–relationship" nomi bilan chiqarilgan bu maqola juda mavzusi bilan qiziq bo'lib, uning muallifi Stefanie Alexa Stadler. Uning maqolalari har doim ommalashgan va u ko'zga ko'rinarli voqealarni ommaga taqdim qilgan. Nashrdan chiqarib bergan jurnal nomi "Language and Dialogue" Bu maqola 2013-yil nashrdan chiqarilgan. Maqolaning asosiy g'oyasi: Madaniyatlararo muloqot – bu oddiy axborot almashinuvi emas, balki murakkab ijtimoiy jarayon bo'lib, unda ishtirokchilar faqat gapirib yoki faqat tinglab qolmasdan, har ikkala rol ni ham bir vaqtning o'zida bajarishlari kerak.
1. Madaniy tafovutlar muloqotni murakkablashtiradi: Har bir madaniyat o'ziga xos muloqot uslubiga ega. Bir madaniyatda to'g'ridan-to'g'ri gapirish normal holat bo'lsa, boshqa birida bu qo'pol qabul qilinadi. Shuning uchun, ishtirokchi nafaqat o'z so'zlarini etkazishi, balki qarshi tomonning madaniyatini anglashga ham harakat qilishi kerak.
2. Tushunmovchiliklarning oldini olish: Agar faqat gapirish yoki faqat tinglashga urg'u berilsa, noto'g'ri talqin qilish xavfi ortadi. Ham gapirib, ham faol tinglash orqali ishtirokchilar tushunmovchiliklarning oldini oladi.

3. Aktiv ishtirok va empatiya: Madaniyatlararo muloqotda muvaffaqiyatga erishish uchun inson faqat o'z nuqtai nazarini bildirmasdan, boshqani tushunishga urinish, ya'ni empatiya ko'rsatish lozim.
4. O'zaro moslashuv: Muvaffaqiyatli muloqot uchun har ikki tomon o'z madaniyati doirasidan chiqib, qarshi tomonga moslashishga tayyor bo'lishi zarur. Bu esa dual role – ya'ni ikki tomonlama rolga ega bo'lishni talab qiladi. Maqolada aytilishicha, madaniyatlararo muloqotda samarali aloqa uchun insonlar bir vaqtning o'zida gapiruvchi ham, tinglovchi ham bo'lishlari, ya'ni faol va moslasha oladigan ishtirokchilar bo'lishi kerak. Bu yondashuv muloqotda empatiya, tushunish va o'zaro hurmatni ta'minlaydi.

Natija va Muhokama

"How a Listener Influences the Speaker" nomi bilan chiqarilgan bu maqola juda mavzusi bilan qiziq bo'lib, uning muallifi Timo Baumann bo'lib, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi nutq komponentlarini o'rgangan professorlardan. Bu maqola nashr qilingan gazeta nomi "10th International Conference on Speech Prosody" va bu maqola 2020-yil bosmadan chiqqan. Maqolaning asosiy g'oyasi: Quyidagi asosiy fikrlar bu maqola mazmunini tashkil qilishi mumkin:

1. Interaktiv aloqa: Suhbat ikki tomonlama jarayon bo'lib, unda faqat gapiruvchi emas, balki tinglovchi ham faol rol o'ynaydi. Gapiruvchi o'z fikrlarini tinglovchining yuz ifodasi, tana tili, ohangga bo'lgan javobi orqali moslashtiradi.
2. Tinglovchining reaksiyasi: Gapiruvchi ko'pincha tinglovchining qiziqishi, tushunishi yoki tushunmasligi asosida gapni davom ettiradi yoki o'zgartiradi. Masalan, bosh iring'ash, "ha-ha", "tushunarli" kabi so'zlar gapiruvchiga davom ettirish yoki mavzuni o'zgartirish zarurligini bildiradi.
3. Ijtimoiy maqom va kontekst: Tinglovchining yoshi, jinsi, mavqei va suhbat konteksti gapiruvchining til tanlovi va ifoda uslubiga ta'sir qiladi. Masalan, rasmiy holatda rasmiy til ishlatiladi.
4. Kutishlar va norasmiy qoidalar: Tinglovchi ma'lum bir madaniyat yoki jamiyatda qanday javob kutilishini bilgan holda gapiruvchining tilini shakllantiradi. Masalan, muloyimlik, hazil yoki ochiq gapirishning darajasi shu omillarga bog'liq.
5. Yaqinlik va munosabatlar: Gapiruvchi bilan tinglovchi o'rtasidagi munosabatlar (masalan, do'stona, rasmiy, begona) ham nutqqa ta'sir qiladi. Gapiruvchi tinglovchiga yaqin bo'lsa, erkinroq, norasmiyroq tilda so'zlashi mumkin.
6. "The speaker as listener" nomi bilan chiqarilgan bu maqola juda mavzusi bilan qiziq bo'lib, uning mualliflari Seema Lodhi, R. Douglas Greer lardir. Bu maqolaning chiqqaniga ancha vaqt bo'lgan bo'lsa ham, ammo o'z salohiyatini yo'qotganча yo'q. Bu maqolani nashr qilgan jurnal nomi "Journal of the Experimental Analysis of Behavior" va bu maqola 1989-yil bosmadan chiqarilgan. Asosiy g'oyasi esa, Gapiruvchi muloqot jarayonida faqat o'z niyatini bildiruvchi emas, balki tinglovchining qanday tushunishini ham hisobga olgan holda nutqini moslashtiradi. Ya'ni, gapiruvchi tinglovchining ehtimoliy javoblari, tushunishi, bilim darajasi va kontekstni hisobga olib harakat qiladi. Gapirish va tinglash – bu faqat individual faoliyat emas, balki qo'shma, ya'ni ikki tomonlama faoliyatdir. Har ikki tomon muloqotni tashkil qilishda faol ishtirok etadi.

Gapiruvchi va tinglovchi o'zaro kelishilgan konvensiyalar va kontekstga asoslanadi. Masalan, "shuni bilasiz-ku" kabi iboralar bilan gapiruvchi tinglovchining bilim doirasiga ishora qiladi. Gapiruvchi nutqini tinglovchining ehtiyojlari va bilimiga moslashtiradi. Bu esa muloqotni samarali qiladi. Tinglovchining javoblari, imo-ishoralari yoki mimikasi gapiruvchiga qanday davom etishni ko'rsatadi. Bu orqali gapiruvchi nutqini yo'naltiradi. Har bir muloqotda tomonlar ma'lum bir axborotni umumiy tushunchaga aylantirishga harakat qilishadi. Bu orqali ular bir-birlarini tushunganliklarini tasdiqlashadi.

Ushbu tadqiqotda tahlil etilgan xorijiy ilmiy maqolalar asosida shuni aniqlash mumkinki, tinglovchi va so'zlovchi nutqidagi milliy-madaniy xususiyatlar har bir jamiyatning sotsiokultur konteksti bilan

chambarchas bog‘liqdir. G.J. Stephens va hamkorlarining fMRI asosidagi tadqiqotlari shuni ko‘rsatdiki, gapiruvchi va tinglovchi o‘rtasidagi neyron uyg‘unlik muloqot samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi. Aynan shunday biologik asoslangan yondashuvlar, zamonaviy tilshunoslikda muloqot samaradorligini miya darajasida tahlil qilish imkonini bermoqda. Bu holatdan anglashiladiki, nutqiy muvofiqlik nafaqat til, balki idrok va hissiyotlarga ham asoslanadi. Stanley Ratner va Edward Rice tomonidan olib borilgan tadqiqot esa tinglovchining bilim darajasining gapiruvchi nutqiga qanday ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. Bu yerda ta’kidlash joizki, gapiruvchi suhbatdoshning bilim doirasiga mos tarzda so‘z tanlaydi, ifoda uslubini o‘zgartiradi. Bu holat, ayniqsa o‘qituvchi va o‘quvchi, rahbar va hodim, mutaxassis va mijoz o‘rtasidagi muloqotlarda yaqqol ko‘zga tashlanadi. Stadlarning madaniyatlararo muloqot haqidagi g‘oyalari ham zamonaviy kommunikatsiya strategiyalarining negizini tashkil etadi. Uning fikricha, faqat gapirish yoki faqat tinglashning o‘zi yetarli emas — ishtirokchi har ikki rolni samarali bajara olishi lozim. Bu, ayniqsa, xalqaro tashkilotlar, ta’lim muassasalari va biznes muhitida muhimdir. Timo Baumann va Seema Lodhi keltirgan empirik ma’lumotlar ham shuni ko‘rsatdiki, tinglovchining reaksiyasi gapiruvchining ifoda uslubiga bevosita ta’sir qiladi. Tahlillardan ko‘rinadiki, milliy-madaniy xususiyatlar nafaqat so‘z tanlashga, balki tana tili, mimika, ohang va intonatsiyaga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, Sharq va G‘arb madaniyatlari o‘rtasida bevosita va bilvosita muloqot uslublari aniq farqlanadi. Shu bois, madaniyatlararo muloqotda tushunmovchiliklarning oldini olish uchun empatiya, moslashuvchanlik va sotsiopragsmatik kompetensiya zarur.

Xulosa

Yuqoridagi manbalar va maqolalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, tinglovchi va so‘zlovchi o‘rtasidagi o‘zaro aloqa har bir madaniyatda turlicha shakllanadi. Chet mamlakatlar jurnallarida ushbu masalaga oid chop etilgan maqolalarda har xil ilmiy yondashuvlar qo‘llanilgan bo‘lib, ularning ba’zilarida neyrobiologik yondashuv, ba’zilarida esa sotsiopragsmatik yoki diskursiv tahlil usullari afzal ko‘rilgan. Mazkur maqolada aynan shu maqolalar solishtirma tahlil qilinib, milliy- madaniy tafovutlarning tinglovchi va so‘zlovchi nutqiga qanday ta’sir qilishi tahlil qilinadi. Clarkning "The Speaker as Listener" maqolasi shuni ko‘rsatdiki, samarali muloqot faqat axborotni uzatishdan iborat emas. Bu jarayonda gapiruvchi doimo tinglovchining ehtimoliy reaksiyalarini hisobga oladi va shu orqali tilni interaktiv, moslashuvchan vosita sifatida qo‘llaydi. Bu yuqoridagi har bir maqolani solishtirib o‘rganilganda markazda tinglovchi va so‘zlovchi o‘rtasidagi suhbatlar, tempramentlar va xatto farqli tomonlarini ham ko‘rish mumkin. Har bir maqolaga xulosa berildi va solishtirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.To‘xtaliyev, M. Shamsiyeva, T. Ziyodova “O‘zbek tili o‘qitish metodikasi”. Toshkent. 2006-yil
2. S. Nazarov “O‘zbek tili o‘qitish metodikasi” talabalarga qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan “O‘qituvchi”1992-yil.
3. Stephens, G. J., Silbert, L. J., & Hasson, U. (2010). Gapiruvchi va tinglovchi neyron uyg‘unligi muvaffaqiyatli muloqot asosini tashkil etadi. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(32), 14425–14430. <https://doi.org/10.1073/pnas.1008662107>
4. Ratner, S. C., & Rice, F. E. (1963). Tinglovchining gapirishga ta’siri. *The Psychological Record*, 13, 265–268.
5. Stadler, S. A. (2013). Gapiruvchi yoki tinglovchi yoki har ikkisi: madaniyatlararo muloqotda ikki tomonlama rol zarurati. *Language and Dialogue*, 3(2), 167–185. <https://doi.org/10.1075/ld.3.2.03sta>
6. Baumann, T. (2020). Tinglovchining gapiruvchiga ta’siri. 10th International Conference on Speech Prosody, 970–974. <https://doi.org/10.21437/SpeechProsody.2020-198>
7. Lodhi, S., & Greer, R. D. (1989). Gapiruvchi – tinglovchi sifatida. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 51(3), 353–359. <https://doi.org/10.1901/jeab.1989.51-353>

8. Liu, Y. va boshq. (2017). Gapiruvchi–tinglovchi neyron aloqadorligini yaqin infraqizil spektroskopiya orqali o‘lchash. *Scientific Reports*, 7, 43293. <https://doi.org/10.1038/srep43293>
9. Spencer-Oatey, H. (2008). *Madaniy muloqot: Madaniyat, kommunikatsiya va xushmuomalalik nazariyasi*. Continuum.
10. Blum-Kulka, S., & Olshtain, E. (1984). Ilmiy so‘z aktlarining madaniyatlararo tahlili: so‘rov va kechirim. *Applied Linguistics*, 5(3), 196–213. <https://doi.org/10.1093/applin/5.3.196>
11. House, J. (2020). Pragmatiska va tarjima: madaniyatlararo pragmatika nuqtai nazaridan. *Intercultural Pragmatics*, 17(2), 221–240. <https://doi.org/10.1515/ip-2020-0013>
12. Yamada, H. (1997). *Turli o‘yinlar, turli qoidalar: nega amerikaliklar va yaponlar bir-birini tushunmaydi*. Oxford University Press.
13. Tannen, D. (2005). *Suhbat uslubi: do‘stlar orasidagi nutqni tahlil qilish*. Oxford University Press.
14. Bardovi-Harlig, K., & Mahan-Taylor, R. (2019). *Pragmatika o‘qitish bo‘yicha qo‘llanma*. AQSH Davlat Departamenti.
15. Scollon, R., & Scollon, S. W. (2001). *Madaniyatlararo muloqot: diskursiv yondashuv*. Blackwell Publishing.

